

Cărțile ca instrument de îndoctrinare în regimul comunist din România (1947-1965)

Books as a Communist Indoctrination Tool in Romania (1947-1965)

ANA-MARIA PLUMB

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

ana.plumb@gmail.com

Cuvinte-cheie

**comunism;
realism-socialist;
literatură
proletcultistă;
propagandă; în-
doctrinare.**

Keywords

**Communism; So-
cialist Realism;
proletcultist litera-
ture; propaganda;
indoctrination.**

Totalitarismul secolului al XX-lea a marcat profund viața socială, politică, economică, intelectuală și culturală. România trece printr-o serie de schimbări, după al Doilea Război Mondial, iar decizii radicale pe care liderii comuniști români le-au dictat la nivel administrativ, sub presiunea liderilor sovietici din URSS, s-au răsfrânt, în mod inevitabil, asupra artei și, foarte evident, în literatură. Prin articol, pornind de la prezentarea succintă a modului în care s-a impus controlul liderilor comuniști asupra vieții intelectuale, vom configura imaginea cărții ca instrument de propagare a ideilor comuniste într-o societate totalitară. Vom ilustra în prezenta lucrare modul în care cartea și scrisul cărții se reflectă într-o societate în care funcționează propaganda și îndoctrinarea populației, unde se practică epurarea bibliotecilor și a librăriilor, și de asemenea înlocuirea elitelor cu oameni ai partidului. Concomitent, se impune în literatură crearea și promovarea textelor realist socialiste, care nu sunt niciodată publicate fără a fi supuse cenzurii.

The totalitarianism of the XX century deeply marked the social, political, economic, intellectual, and cultural life. Romania is going through many changes after the Second World War, and radical decisions that the Romanian communist leaders dictated at the administrative level, under the pressure of the Soviet leaders, inevitably influenced the art and, of course, the literature. The purpose of this article, starting from the brief presentation of the way in which the control of the communist leaders on intellectual life has been imposed, is to configure the image of the book as a tool for propagating communist ideas in a totalitarian society. This paper illustrates how the book and the practice of writing of the book are reflected in a society in which propaganda and indoctrination of the population operate, where the purge of libraries and bookstores is practiced, respectively the replacement of elites with people of the political. Concurrent, the creation and promotion of socialist realist texts are imposed in literature, which are never published without being subject to censorship.

În secolul al XX-lea, modelul sovietic s-a impus în România prin forța armelor, astfel încât, între anii 1944 și 1947 se observă o tranziție spre ceea ce M. Nițescu numea „moartea libertății de expresie”, iar după 1948 „dictatura proletariatului” a devenit o certitudine. Comunismul s-a manifestat în țara noastră ca un regim totalitar de extremă stânga – puterea a fost deținută de o singură formațiune politică, au fost limitate sau chiar eliminate anumite drepturi ale cetățenilor, elitele au fost amenințate și s-a instaurat un regim bazat pe teroare și propagandă, urmărindu-se restructurarea totală a societății și crearea „Omului Nou”:

În doctrina și metodele sale ideologice, Partidul Comunist Român nu va diferi cu nimic, în prima etapă a instalării sale, de celelalte partide comuniste est-europene, pentru că nu va face decât să imite și să aplice întocmai „modelul absolut” sovietic. Dar terenul social pe care vine să se impună, calitatea conducătorilor și membrilor săi, tradițiile sociale, politice și culturale locale vor da o culoare particulară acestui model și îl vor «modula» treptat înspre tipare socioculturale specifice. (Cârnelci, 2013: 19)

Comunismul a modificat fundamental structurile de organizare și funcționare, dar și sistemul de valori și principiile după care statul s-a ghidat. Una dintre rezoluțiile primului congres din perioada 21-23 februarie 1948 anunța că „se va întocmi o nouă constituție, care va reflecta schimbările petrecute în structura socială și economică a statului, inclusiv crearea consiliilor populare, reorganizarea justiției, educației, culturii și cultelor și măsurile economice menite să transforme România într-o țară industrial-agrară dezvoltată” (Ionescu, 1944: 180). A existat o perioadă în care s-a produs o masivă epurare în instituții, după modelul sovietic, cu miza de a elimina grupurile socio-profesionale adverse comuniștilor și de a instala la conducerea instituțiilor oameni ai partidului. Spre a se asigura controlul absolut al URSS asupra statului, activitatea țării a fost intens monitorizată de către poliția politică, armata sovietică și Partidul Comunist Român (sub supravegherea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Ana Pauker, Teohari Georgescu).

S-au înfăptuit schimbări majore în toate planurile societății, pentru reconstruirea României după fundamentele comunismului, nu doar la nivelul formelor de organizare socială, ci și la nivel spiritual:

Principiul suprem al regimului comunist și, de fapt al oricărui regim totalitar a fost acela al conducerii absolute a întregii vieți sociale, economice, politice și culturale de către partidul bineînțeles unic. [...] partidul comunist s-a grăbit să instituie încă de la început un control total asupra activităților intelectuale și culturale, anexându-și prin diverse mijloace toate energiile acestora în vederea realizării propriilor sale scopuri. (Mihăilescu, 2002: 34)

Deși se remarcă ideologizarea tuturor domeniilor de activitate, conform legilor marxist-leniniste, ne oprim atenția asupra modului în care a fost dirijată cultura română și mai ales literatura, în perioada în care totalitarismul se instaura în România sub conducerea liderului comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej (1947-1965). Înregimentarea culturii a constituit în această perioadă o prioritate pentru partid, dat fiind faptul că toate formele artei erau percepute de către comuniști drept un instrument eficient de a propaga ideile totalitariste, de a îndoctrina și de a manevra masele.

Totalitarism în viața culturală și intelectuală

Partidul comunist, concentrat pe deținerea controlului absolut, fie a cucerit prin seducție încrederea populației, prin propagandă și îndoctrinare, fie s-a impus prin teroare. Propaganda a ocupat un loc important în strategia de transformare a României, motiv pentru care mijloacele de comunicare au servit partidului, cu miza de a cuceri masele. Spre exemplu, în presa scrisă, ziarele și revistele au fost constrânse pentru a transmite întocmai ideile partidului, iar în caz contrar au fost lichidate – libertatea de exprimare nemaifînd posibilă în „obsedantul deceniu”. Acest proces al propagandei politice a fost caracterizat prin: „Spălarea creierelor», mancurtizarea, transformarea oamenilor în adevărați zombi politici și culturali, prin persistența până la epuizare a presiunii propagandistice, prin cultivarea limbii de lemn, prin cele mai draconice tehnici de diversiune și dezinformare, prin limitarea drastică a orizontului de cultură la valorile convenabile sau mistificate” (Mihăilescu, 2002: 21). Oficialitățile culturale au cenzurat, au interpretat, au trunchiat toate mesajele publice, le-au adaptat cerințelor ideologice, astfel încât, prin intermediul acestora, să controleze și din punct de vedere psihologic masele. Toate textele erau atent analizate de către comisii care urmăreau ca tot ceea ce se tipărește să corespundă viziunii comuniste și nu să i se opună, caz în care abaterile erau aspru pedepsite.

În ceea ce privește impactul psihologic asupra maselor, relevantă era și îndoctrinarea tinerilor din timpul studiilor, pentru formarea unui deziderat al societății române din acea perioadă – Omul Nou, elevii și studenții fiind educați în spirit comunist. În acest sens, partidul a acordat o atenție deosebită cadrelor didactice, eliminând din toate instituțiile de învățământ cadrele opozante ale regimului și a recrutat personal nou, instruit spre a împărtăși valorile comuniste cu noua generație. Programele de învățământ au fost actualizate, s-au preluat ideile marxist-leniniste, considerate esențiale în dezvoltarea tinerilor comuniști, s-au eliminat lecții considerate „dăunătoare” și s-au creat noi contexte de învățare pentru elevi și studenți, adaptate nevoilor și directivelor statului (așa cum a fost practica în agricultură sau în fabrici și uzine pentru unii tineri). Totodată, în procesul de îndoctrinare s-au luat măsuri privitoare la cărțile prezente în bibliotecile publice, librării sau chiar biblioteci private: „Bibliotecile și librăriile au fost epurate de titlurile necorespunzătoare din punct de vedere politic, activitățile ziariștilor, scriitorilor, artiștilor și muzicienilor au fost puse sub controlul Secției de Agitație și Propagandă (Agitprop) a Comitetului Central al Partidului. Nimic nu putea fi publicat, jucat sau interpretat fără aprobare” (Deletant, 2006: 92). Pe rafturile bibliotecilor s-a făcut, astfel, loc multor volume ale unor autori mai vechi, convinși sau constrânși să se alăture în munca de înregimentare a culturii ori ale unor autori noi, care au debutat cu texte închinată personalităților și realizărilor comunismului. Atunci când autorii știau să evidențieze în textele lor idei comuniste, să surprindă activiștii de partid asemenea unor eroi, unor salvatori sau eliberatori și să prezinte binefacerile regimului, reușeau să-și câștige popularitatea și, odată cu aceasta, numeroasele tiraje destinate bibliotecilor și librăriilor. Multe dintre cărțile apărute în perioada comunistă au contribuit la crearea unei imagini utopice a regimului totalitarist, având rolul de a contribui la îndoctrinarea maselor, la manipularea opiniei publice, la influențarea populației.

Prin propagandă și îndoctrinare statul și-a impus propria sa ideologie în rândul maselor, iar acolo unde exista o opoziție se ajungea la teroare: „Dacă propaganda este, într-adevăr, o parte din «războiul psihologic», teroarea este ceva mai mult. Teroarea continuă să fie folosită de regimurile totalitare chiar și când scopurile lor psihologice au fost atinse; adevărata ei oroare constă în faptul că domnește asupra unei populații total subjugate” (Arendt, 1994: 449). Teroarea era de cele mai multe ori îndreptată spre adversarii politici ai comuniștilor și spre

intelectuali, oameni de cultură care nu au îngenuncheat în fața partidului și au fost crunt pedepsiți pentru alegerea lor.

Subordonarea presei, ideologizarea învățământului, înlăturarea elitelor interbelice, cenzurarea culturii au reprezentat schimbări fundamentale ale regimului, care au avut la bază miza partidului de a controla gândirea membrilor societății. În cultură au fost transformări majore și dăunătoare dirijate de comunism pentru creația artistică:

[comunismul] s-a născut din indignare, din răzvrătire, o acțiune a sclavului înlănțuit, plin de resentimente acumulate și când acționează – lovește – nu poate construi ceva nou decât material – cultural, spiritual nici nu a ajuns să trăiască încă pentru că spiritul începe de la „creație” de la „act” liber [...] Comunismul prepară o cultură întemeiată pe ură. Ura de clasă e fundamentul ei. Dacă desființarea diferențelor dintre clase e o idee pozitivă a democrației, comunismul a preschimbat-o într-una negativă: desființarea oamenilor din anumite clase. (Tănase, 1977: 16)

Astfel, lupta de clasă a fost o temă recurentă în cultura română comunistă – transfigurată prin lupta dintre exploatați și exploataitori, dintre dominați și dominatori, reprezentați în creațiile literare de către muncitori sau simpli țărani în lupta contra „burghezilor avari”.

Realismul socialist

În secolul al XX-lea, literatura a avut un rol semnificativ în lupta comuniștilor pentru obținerea puterii absolute:

Cei mai optimiști sunt convingși că, alături de presă, literatura constituie a patra putere în stat. [...] Preconceptul de bază este că *totdeauna* literatura a făcut politică: în lumea greco-latină, Evul Mediu, Renaștere etc., pentru a nu mai vorbi de iluminism și de sec. 19. Dar în secolul 20, asistăm la generalizarea și revendicarea tezei *orice este politică* (în culturi, în literatură), în proporții nemaîntâlnite până acum. Politica devine acum un adevărat *a priori* al literaturii. (Marino, 1994: 182-183)

Literatura, în acest context, servește drept instrument politic în vederea instaurării și, mai apoi, validării și menținerii puterii regimului comunist. În textele literare tipărite în perioada guvernului Gheorghiu-Dej, specifice realismului socialist, sunt promovate obiectivele și rezultatele preconizate ale partidului, construite în concordanță cu nevoile și aspirațiile cititorului, influențând percepția publică asupra noii puteri, ilustrată în literatură sub chip eroic, salvator, eliberator pentru cei exploatați. Construite cu măiestrie, multe dintre textele literare din epocă au fost inspirate de nevoile, lipsurile sau frământările cele mai apăsătoare ale oamenilor de la începutul secolului al XX-lea, cu scopul de a impresiona cititorul, de a-i oferi un imbold să se identifice cu eroii, cu idealurile acestora, să empatizeze cu protagoniștii și să fie sensibilizați de suferințele acestora, care de cele mai multe ori se dovedesc a fi colective. Astfel, putem afirma că realismul socialist a contribuit la instaurarea regimului comunist, prin ideile promovate în literatura ideologizată, cu scopul clar de a sprijini propaganda și îndoctrinarea națională: „realismul socialist precedă noua realitate socială, dar este în același timp un produs al ei; ajută la edificarea comunismului, dar e consecința directă a acestuia” (Goldiș, 2010: 13).

Promovate masiv în presa epocii și tipărite în numeroase exemplare, multe dintre textele literare române ale secolului al XX-lea au urmărit formarea noului stat, abordând teme precum:

lupta de clasă, lupta împotriva dușmanilor societății, lupta împotriva războiului, lupta pentru pace și eliberare, cultul personalității lui Stalin, formarea Omului Nou, construirea unei societăți socialiste ș.a. Însă aceste noi tematici aveau nevoie de validare și de modele în literatură:

Instituirea literaturii oficiale, cu temele sale predilecte, cu modelele ei care nu puteau părăsi canoanele fixate de propaganda oficială, cu toată inadecvare a temelor și formelor – la care am avut ocazia să mă refer – simțea nevoia de lucrări ale unor autori consacrați și convertiți la noua politică. Fără contribuția lor la validarea regimului politic, efortul secției de agitație și propagandă nu avea șanse de izbândă. (Țeghuiu, 2000: 116)

Astfel, pentru romane precum *Mitrea Cocor* (Mihail Sadoveanu), *Desculț* (Zaharia Stancu), *Drum fără pulbere* (Petru Dumitriu), *Sfârșitul jalbelor* (Alexandru Jar), *Ofel și pâine* (Ion Călugăru), autorii sunt distinși cu Premiul de Stat, pentru modelul pe care l-au oferit în literatura comunistă. Romanele, construite în manieră maniheistă, ilustrează realitatea comuniștilor, situați într-o continuă luptă cu burghezi avari și lipsiți de empatie, dar și cu directorii sau politicienii corupți, care urmăresc constanta sabotare a planului de dezvoltare a statului în spirit comunist.

Nici critica literară nu a fost lipsită de influența activității politice comuniste, fiind subordonată directivelor PCR: „a desfășurat o adevărată «vânătoare de vrăjitoare», fiind mereu constrânsă de către organele de propagandă ale partidului să-și demonstreze «vigilența revoluționară» și atașamentul neabătut față de «cauza» regimului comunist” (Mihăilescu, 2002: 24). Critica nu avea doar rolul de a recunoaște valoarea textelor literare și de a fixa principiile de creație în literatura comunistă (au scris despre teoria realismului socialist critici precum Ov. S. Crohmălniceanu și Nicolae Moraru), ci deținea și responsabilitatea de a urmări fiecare abatere de la normele impuse de regim și de a le sesiza: „oricât de mult talent și oricâtă inteligență exegetică ar fi probat un critic, el nu putea să se sustragă tezelor prestabilite și, nicidecum, să-și privilegieze perspectiva proprie, unica formă a profesionalității sale autentice, ca și a probității lui morale, anume perspectiva exclusiv estetică” (25). Literatura și cultura, în perioada 1947-1965, au fost permanent monitorizate, controlate, dirijate de către oamenii partidului, pornind de la cenzurarea bibliotecilor publice sau private și a materialelor de studiu din instituțiile de învățământ, a creațiilor artistice, a opiniilor critice, a articolelor din reviste sau ziare culturale și până la activitatea cercurilor literare.

Literatura proletcultistă

Cea mai intensă perioadă a proletcultismului a fost cea cuprinsă între 1948 și 1965. Construită după modelul sovietic, literatura proletcultistă ilustrează nevoile și interesele proletarului, un reprezentant al maselor, al unei clase fundamentale în teoria marxistă (ce a stat la baza dezvoltării ideologiei comuniste). Literatura proletcultistă a deținut o funcție socială importantă, prin prisma faptului că, prin creații artistice, oamenii de rând au fost încurajați să lupte pentru schimbare, au fost motivați să se implice activ în transformarea societății, avându-se în vedere teoretic, de data aceasta, și idealurile proletarilor. Prin acest tip de literatură, practic, partidul controla gândurile oamenilor simpli, căutând să le ofere scrieri inspirate din realitatea lor, dar care se încheiau întotdeauna cu un final fericit, în care lupta cu burghezia crudă și avară a fost sau urma să fie câștigată de personajele în care ei se regăseau.

În literatura proletcultistă observăm deformarea realității, exagerarea până la absurd a situațiilor care se întâmplau în defavoarea oamenilor simpli (pentru sabotarea proiectului comunist) și a personajelor considerate negative, reprezentând dușmanul de clasă. Pentru literatură: „A fost cea mai dramatică epocă «neagră», când Uniunea Scriitorilor nu era decât o prelungire, un «instrument de lucru» al secției de propagandă a Partidului, un loc de «reeducare», de «curățire ideologică», de «formare a omului nou» a cărui primă calitate trebuia să fie «atașamentul neabătut față de marea citadelă a socialismului, URSS»” (Breban, 2000: 104). Sub controlul absolut al comuniștilor și al *dictaturii proletcultiste*, autorii dornici sau nevoiți să publice au scris despre temele predilecte ale epocii, servind, astfel, drept instrument secției de propagandă. De altfel, nici publicului cititor nu i se permitea accesul la alte titluri în afara celor permise de partid, orice abatere fiind pedepsită de către poliția politică. În romanele proletcultiste realitatea nedreaptă este transformată prin revoltă, prin protest, prin deplină încredere în partid și în ideile regimului. Amintim câteva titluri de astfel de romane: *Marea pregătire*, de Alexandru Jar, *Oțel și pâine* de Ion Călugăru sau *Zorii robilor* de Valeriu Emil Gălan. Astfel, prin aceste creații literare, li se livrează cititorilor o lumea ideală în formare, în care toți oamenii sunt egali și luptă pentru aceleași obiective (în care binele comun este prioritar, în care colectivitatea tronează în fața individualității), în care bunăstarea nu va mai reprezenta un deziderat, ci o certitudine.

Lupta de clasă constituie tema unor numeroase romane proletcultiste, în care eliminarea burghezilor, chiaburilor, sabotorilor este prezentată ca o misiune fundamentală pentru societatea aflată în proces de dezvoltare. Lupta împotriva burgheziei interbelice românești este transpusă în literatură în scrieri precum *Cronică de familie* de Petru Dumitriu, iar lupta împotriva „chiaburilor” o întâlnim în romanele *Desculț și Dulăii*, ambele scrise de Zaharia Stancu sau în relatările din volumul *Temelia* de Eusebiu Camilar.

Literatura proletcultistă împarte personajele literare în două tabere: pozitive și negative, în funcție de principiile lor de funcționare, delimitându-le foarte clar particularitățile. Personajele pozitive sunt reprezentate de activiștii de partid (de multe ori având statut de erou, care se sacrifică pe sine pentru a lupta în slujba partidului), de oamenii simpli sau de muncitorii din uzine și fabrici. În opoziție cu eroii, naratorii portretizează burghezi, chiaburii sau trădătorii/sabotorii, ilustrați drept dușmani, avari și lipsiți de umanitate. Personajele pozitive, însă, au servit drept modele de comportament, de eroism, pentru cititorii aflați și ei în luptă cu dușmanii de clasă:

Una din obsesiile oficial acreditate ale perioadei proletcultismului a fost aceea a „dușmanului de clasă strecurat în rândurile noastre”, a „influențelor ideologiei burgheze”. În consecință, acei dictatori bravi au dos o „luptă necruțătoare” și permanentă împotriva unor dușmani inexistenți. Inexistenți nu pentru că toți oamenii ar fi gândit la fel ca dogmaticii de vocație, ci pentru, pur și simplu, nu puteau practic și nu aveau curajul să se manifeste. Ei nu aveau de ales decât între convertire și tăcere. (Nițescu, 1995: 129)

Sintetizând, lumea literară a fost supusă, în perioada 1947-1965, unui întreg șir de transformări: au fost arse biblioteci întregi, scriitorii s-au confruntat cu numeroase interdicții, au fost promovați autori oportuniști, s-au acordat premii pentru creații lipsite de valoare estetică, s-au înființat cenacluri literare controlate de partid, au fost reduși la tăcere importanți intelectuali români, iar unele cărți au servit drept instrument de propagandă, controlate fiind de

o instituție specifică unui regim totalitar, cea a cenzurii. Aceste demersuri aveau miza de a contribui la crearea unei noi civilizații și a unui Om Nou, format de valori, principii, elite și scrieri comuniste. Chiar dacă unii autori de stânga au publicat după această perioadă proletcultistă și opere de valoare, demonstrându-și talentul literar, „în epoca sinistrală a instituirii dictaturii ei fac parte dintr-un grup de presiune, cel prin care comuniștii români și-au realizat vremelnice planul de supunere a națiunii noastre celui dintâi genocid cultural pe care l-a cunoscut aceasta în epoca modernă sub soarele «realismului socialist»” (Istrate, 2003: 16).

BIBLIOGRAFIE:

ARENDDT, Hannah (1994). *Originile totalitarismului*. Traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu. București: Editura Humanitas.

BREBAN Nicolae (2000). *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*. Ediția a II-a, cu o prefață de Ovidiu Pecican. București: Editura ALLFA.

CĂRNECI, Magda (2013). *Artele plastice în România. 1945-1989*. Ediția a II-a, ediție revăzută, adăugită și ilustrată. Iași: Polirom.

DELETANT, Dennis (2006). *România sub regimul comunist*. Ediția a II-a revăzută. Editor Romulus Rusan. În românește de Delia Răzdolescu. București: Fundația Academia Civică.

GOLDIȘ, Alex (2010). Imposibilul teoriei realist socialiste. *Revista 22, XXI, 25, 2-8*.

IONESCU, Ghiță (1994). *Comunismul în România*. București: Editura Litera.

ISTRATE, Ion (2003). *Panorama romanului proletcultist (1945–1964)*, Cluj Napoca: Editura Dacia.

MARINO, Adrian (1994). *Biografia ideii de literatură. Secolul 20*, vol. 3, partea I. Cluj Napoca: Editura Dacia.

MIHĂILESCU, Florin (2002). *De la proletcultism la postmodernism (O perspectivă critică a ideologiei literare postbelice)*. Constanța: Editura Pontica.

NIȚESCU, Marin (1995). *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*. Ediție îngrijită de M. Ciurdaru. București: Editura Humanitas.

TĂNASE, Stelian (1997). *Anatomia mistificării. 1944-1989*. București: Editura Humanitas.

ȚEGHIU, Liviu (2000). *Fenomenul proletcultist în literatura română*. Timișoara: Editura Miron.